

HUSZÁR ORSOLYA

FELLEGJÁRÓK

KIVONATOK A BEREGSZÁSZI ILLYÉS GYULA MAGYAR NEMZETI SZÍNHÁZ TÖRTÉNETÉBŐL ÉS MŰVÉSZETÉBŐL

Hubay Miklós a Beregszászi Illyés Gyula Magyar Nemzeti Színházról írott meditációjában¹ használja a találó „fellegjárás” kifejezést a kárpátaljai teátrum jellemzésére, az állandó magyar színház megteremtésére irányuló törekvéseik kapcsán.

Amíg a posztmodern hódítva rúgja fel saját és a művészetek határait, a világ színházaiban, a posztdramatikus színházi tendenciák² tarolnak, a 20. század folyamán átkísérletezett rendezői színházak eredményeit kamatoztatják, milliárdban mérhető költségei vannak akár csak egy díszletnek is, addig Beregszászon kétszáz évvel ezelőtti állapotok regnálnak a magyar színjátszás alakuló éveire emlékeztető helyzetekkel, a kezdeti vándortársulatok körülményeivel.

Az ennek ellenére az európai színjátszás élvonalába került Beregszászi Színház jelenségvizsgálata egyelőre csak sajtóforrásokra hagyatkozhat, Kárpátalja magyar színháztörténete most íródik. Jelen írás kivonatokat hozhat a színház történetéből, létkérdéseiből, művészeti sajátosságaiából.

Kivonat 1 (a színház története)

Színháztörténeti lexikonokban nem találhatunk részletes leírást kárpátaljai magyar színházi eseményről az elmúlt évszázadokból, hiszen 1993-ig nem létezett itt hivatásos magyar nyelvű színjátszás. Feltételezhetjük csupán, hogy Kárpátalján is jelen voltak a művészettörténeti korszakok színházi megnyilvánulásai: dramatikus népszokások, középkori vallásos drámák, vándorkomédiások játéka a munkácsi vár udvaránál, a 19. századi színkerületi felosztás idején az északkeleti régiót ellátó kassai, debreceni vagy a miskolci társulat vendégszerepelései.

A századforduló környékén fölépülő munkácsi színház tervezője és kivitelezője is magyar, Vojta Adolf és Rösler Richárd,³ de ahogy az ungvári színházban, itt is szezonálisan érkező vendégtársulatok léptek fel. A második világháború határzárai után pedig végképp elérhetetlenek lettek a két közelebbi magyarországi, a debreceni és a nyíregyházi színház professzionális előadásai is. Beregszászon 1952-től majdnem négy évtizedig működött egy

amatőr társulat, melynek tagjai számos előadást létrehoztak Beregszászi Népszínház néven, Schóber Ottó vezetésével. A hivatalos színházi életet az ungvári Ukrán Drámai Színház, az ungvári Bábszínház, valamint a munkácsi Orosz Drámai Színház jelentette, színészképzés jelenleg is a kijevi Karpenko-Karjij Film- és Színházművészeti Főiskolán folyik.

A nyolcvanas évek végén vetődött fel, egyfajta kisebbségpolitikai megfontolásból, hogy létesüljön magyar nyelvű professzionális színház a kárpátaljai magyarság számára. A kulturális tárca államtitkára, valamint a Bereg Megyei Tanács kulturális osztályának vezetője kereste meg Vidnyánszky Attilát, aki az Ungvári Állami Egyetem elvégzése után, 1987-től a kijevi főiskola másod-diplomás hallgatója volt, hogy szervezze meg a magyar színjátszást. A fiatal rendező végigjárta a térség középiskoláit, több száz diákot hallgatott meg, majd a felvételi második fordulójára érkeztek kijevi tanárok is. 1989 nyarán a helyi újságok a 16 fős magyar osztály beindításáról cikkeztek. Vidnyánszky Attilán kívül még egy magyarul beszélő oktató tanított a főiskolán. A diákok tanulmányaikat a Szovjetunióban kezdték el, de a független Ukrajnában fejezték be. Egy ukrán–magyar államközi megállapodás alapján három szemesztert a budapesti főiskolán tölthettek, legelső előadásuk itt született, Illyés Gyula: *Bál a pusztán* című művével vizsgáztak.

Az 1993-as diplomaosztást megelőző évben létrejött egy egyeztető találkozó az ukrán és a magyar művelődési miniszter, Larissza Horolec és Andrásfalvy Bertalan között, ahol a magyar színház ügyét kétoldalú támogatással próbálták segíteni. Erről egy kézzel írott jegyzőkönyvet szignáltak. A tárgyaláson jelen volt még egy támogató magyar alapítvány részéről Sinkovits Imre, akinek javaslatára a Beregszászi Illyés Gyula Magyar Nemzeti Színház nevet kívánták fölvenni,⁴ hivatalos ukrán papírokon azonban mindig Magyar Drámai Színházként szerepeltek. Az ukrán fél részéről már ekkor ígéretet hangzottak el egy új színházépületre, színészlakások létesítésére, azonban a valós körülmények, az anyagi bizonytalanság miatt a végzős osztályból csak tizennégyen tértek vissza.

1993. augusztus 2-án megalakult az első magyar hivatalos szintársulat Kárpátalján, igazgatójuk Balácsi József, rendezőjük Vidnyánszky Attila, repertoáron négy előadással: Illyés Gyula: *Bál a pusztán*, Shakespeare: *Szentivánéji álom*, Brecht: *Koldusopera*, Beckett: *Godot-ra várva*. De megfelelően alkalmas játszási hely akkor nem állt rendelkezésre, valamint a kezdeti támogatási szándék is csökkent.

Mint lehetséges színjátszó pódium szóba került ugyan a régi beregszászi zsinagóga épülete, amelyet a hetvenes években művelődési házzá alakítottak. Készült egy kiviteli terv az átalakításra az Illyés Közalapítvány és a magyar minisztérium támogatásával, de hamar kiderült, az átépítéshez tetemes finanszírozásra lenne szükség. Ekkor jelöltek ki egy másik lehetőséget ideiglenes játszóhelyként: a 16. században fogadónak épült Oroszlán Szállót, an-

nak is a báltermét. A színház azóta sem kapott saját színházépületet, a szálló renoválása, de inkább funkcióbeli átépítése folyamatos, néhány éve jutottak hozzá színielőadásoknak megfelelő világítás- és hangtechnikai berendezésekhez, és lett végre rendes fűtés. Ez utóbbinak jelentősége nem csekély, hiszen a jelenlegi ukrán kormány fölmérése szerint az országban itt vannak a legromosabb állapotban a művelődési intézmények, ahol 95%-ukban hiányzik a fűtés.⁵

Az épület kérdését azóta is napirenden tartja minden éppen aktuális kormányközi vegyes bizottság, felvetik és elfogadják az ajánlást: az ukrán fél segítse elő a színházépület tatarozásának befejezését, keressen lakásmegoldást a színészeknek és a műszaki dolgozóknak.⁶

Az Oroszlán Szálló azonban a megalakulás után még jó ideig használhatatlan volt, a társulat végül magyar állami támogatással kezdte meg az első évadot. Fűtetlen klubhelyiségekben vagy a helyi gimnázium tornatermében próbáltak, és tájolni indultak.

Az első kárpátaljai professzionális magyar előadás dátuma 1993. október 23.⁷ A társulat Szürtén, egy kis faluban lépett fel, első bemutatójuk a *Koldusopera* volt. Ezt követően még novemberben találkoztak az ungvári közönséggel az Ukrán Zenés-drámai Színházban. Majd minden faluba elmentek, számkra elképzelhetetlen anyagi nehézségek és viszontagságos körülmények közt játszottak, de minden helyen képesek voltak színházat teremteni: templomban, művelődési házban, mezőn vagy óvodaudvarban.

Ugyanakkor még megalakulásuk évében meghívást kaptak a szevasztopoli Hersoneszi Játékok Fesztiváljára, ahol a *Szentivánéji álommal* díjat nyertek.

A problémák megoldatlanok maradtak, a társulatból a megélhetés lehetetlensége miatt többen pályájukat feladni kényszerültek, négyen távoztak. Ekkor született meg a döntés, hogy újabb magyar osztályt indítanak a kijevi színművészeti főiskolán, akik a második vonalat képviselik majd, s a második generációként vonultak be az emlékezetbe.

A beregszászi közönség csak 1994-ben találkozott színházával, a *Szentivánéji álom* volt az első premier a városban. Ezt követően érkeztek a rangos elismerések is, viszont 1996-ban már csak négy tagja volt a társulatnak, akik a mai napig is játszanak az együttesben: Szűcs Nelli, Trill Zsolt, Tóth László és Varga József. Ugyanez az év eredményezte a magyarországi áttörést is, amikor eljutottak a Határon Túli Színházak Fesztiváljára Kisvárdára, melynek aztán minden évben fellépőivé és fesztiváldíjasáivá váltak. *Sólyompecsénye* című *Dekameron*-adaptációjukat fődíjjal jutalmazták.

1997-ben állították színpadra T. S. Eliot: *Gyilkosság a székesegyházban* című darabját, mellyel a lengyelországi Torun Kontakt Fesztiválra is elutaztak, s a középkori templomban megtartott előadásért Vidnyánszky Attila a legjobb alkotó díját érdemelte ki. A Grúziában megrendezett magyar napokon három

előadásukkal komoly elismerő visszhangot váltottak ki a tbilisi közönség körében.

1998-ban végzett a második magyar osztály, akiknek szintén lehetőségük adódott a magyar főiskolán több félév elvégzésére, ennek a csapatnak volt osztályfőnöke Kazimir Károly. Tanulmányaik befejezése után mind a 15 hallgató hazatért, és a beregszászi munkát erősítette. Megalakulásuk után 4 évvel már 48 előadást tartottak Kárpátalján és 19 estét játszottak Magyarországon. Az 1998-as évben létrejött *Az ember tragédiája* előadás, valamint ez az év meghozta az újabb rangos elismerést is, a lemergi Arany Oroszlán Fesztivál egyik fődíját. Itt a *Godot-ra várva* című Beckett-művel arattak.

2000-ben Vidnyánszky Attilát Ukrajnában az év rendezőjévé választották, majd 2002-ben Ukrajna érdemes művésze lett.

Az új évezred első éveiben tovább növekedett a társulat nemzetközi ismertsége és elismertsége, 2001-ben Csokonai farsangi témájú művével, a *Dorothyával* részt vettek Moszkvában a III. Nemzetközi Színházi Olimpián és a bukaresti Magyarok Házában is fölléptek. 2006-ban a repertoárt már 13 darab gazdagította, s rendszeressé vált a magyarországi szakemberekkel, társulatokkal való együttműködés. Példaként említjük a Közép-Európa Táncszínházat, akikkel 1997-ben Egerben a *Carmina Buranát*, 2000-ben Zsámbékon pedig a *Szardaffass, a hímbozorkány* című előadásokat készítették el koprodukcióban, valamint részt vettek a 2002-es *Bánk bán* előadásban, melyet Vidnyánszky Attila rendezett a Nemzeti Színházban.

Megalakulásuk óta 14 ország közönsége előtt bizonyítottak, 2005-ben már bérletet lehet váltani a színházba. 2008-ban készül el és vált sikertörténetté Szigligeti *Liliomfi* című komédiája, melyet egy éven belül hetvennyolcszor játszottak.

Bár hivatalos felirat nem készülhetett a színházépületre, nevüket Beregszászi Illyés Gyula Magyar Nemzeti Színházként használták, viszont 2009-től az ukrán fenntartói támogatás már nem a Beregi járásból érkezik, hanem a megyétől, s a magasabb állami dotációnak ára volt: a színház nevét meg kellett változtatniuk Kárpátalja Megyei Magyar Drámai Színházra.

Vidnyánszky Attila ebben az évben átvehette a kivételesen rangosnak számító Mejerhold-díjat Moszkvában, mely a sokat bizonyított rendezők nemzetközi értékelése.

2005. március 18. és 22. között megrendezték Beregszászon az I. Stalker Fesztivált, az ötnapos rendezvénysorozaton 8 előadást tartottak, a nemzetközi fellépők között a magyar színházak mellett megtaláljuk a New York-i In Parenthese Társulatot és a kijevi Dah Színházat is. A fesztivál megrendezéséhez a magyar kulturális tárca nyújtott segítséget, aminek keretében részben felújíthatták a már rég nem ideiglenes játszóhelyüket, ám a fellépők bérezésére már nem maradt a keretből. A II. Stalker Fesztivált eredetileg 2009 novemberére tervezték, de ebben az időszakban az új influenzavírus terjedése

miatt korlátozták az utazásokat, így több külföldi fellépő nem juthatott volna el a helyszínre. Féléves késéssel, 2010 tavaszán, csökkentett programmal megrendezték a több lehetőséget is magában hordozó eseményt. Közönsége zömmel a beregszászi és kárpátaljai nézőkből állt, minden előadás teltházzal és nagy sikerrel ment. Ezt már a Szülőföld Alap támogatta 3 millió forinttal.⁸

Vidnyánszky Attila 1999-től rendez Magyarországon is, más külföldi munkái mellett, s rendezéseihez beregszászi művészeit is felkéri. 2004-ben egy éven keresztül a Magyar Állami Operaház vezető rendezője volt, 2006 januárjától a debreceni Csokonai Színház művészeti vezetője, 2007 áprilisától igazgatója. 2005-ben megkapta a Magyar Köztársaság Ezüst Érdemkeresztjét.

Kivonat 2 (hrivnyák és forintok)

A Beregszászon élő magyar ajkúak száma már 50% alatti, Ungváron és Munkácson szórványmagyarság él. A színház havonta pár alkalommal otthon játszik, ezen kívül a nagyobb városokban lépnek fel, ahová a vonzáskörzetben élők is eljuthatnak. Ezzel a tájolásos rendszerrel az újvidéki mintát követik, de Észtországban is bevált ez a módszer.⁹

A kárpátaljai magyarság több jogot kap az ukrán államtól, mint az azt megelőző szovjet rendszerben, a piacgazdaságra való áttérés egyelőre küzdelmes az ukrán szféra számára, a szegénység és a korrupciós vagyonok akumulálódnak egymás mellett. Az ukrán állam nem támogat, és nemcsak a kárpátaljai művelődési intézményeket nem tudja kellően dotálni, de nincs pénz az ukrán állami iskolákra sem.

A Beregszászi Színház megalakulásakor az intézmény fenntartója a Beregi járás, mely amúgy is pénzhányos keretek között működött. Az ukrán törvények kötik a finanszírozási rendszert, nem engedélyeznek egynél több intézményi fenntartót, és nem létezik külön állami támogatás, csupán a fenntartói dotáció.¹⁰ Ez a helyzet szinte ellehetetleníti az alapfunkciókat is, a juttatott összeg a bérek kifizetésére sem elegendő, az átutalás is sokszor késéssel érkezik.

A kárpátaljai magyar színjátszás a kezdetektől fogva a létjogosultságát megkérdőjelező, kiszámíthatatlan anyagi körülmények mellett létezik, alacsonyak a bérek, az anyagi juttatások, nyomorúságos állapotok közepette dolgozik a társulat. Nincs keret saját teljes műszakra, a díszletezés, a szállítás, a takarítás a színészekre marad, művészetükhöz méltatlan étellel. A begírt állami fejlesztések évről évre lassulnak vagy elmaradnak.

Az eredetileg 108 fős alkalmazotti létszámból 2004-ben 29 ember működtette a színházat. Ekkor a színészfizetés havi 9000 forintnak megfelelő hrivnya volt. 2009-ben a 30 tagú társulat éves költségvetése elérte a 600 ezer hrivnyát, ebből a járás csupán 80 ezret fedezett.¹¹

2009-re az ukrán törvények béremeléseket írtak elő, amelynek betartása lehetetlen volt. Még 2008 novemberében felvetődött, hogy a színház a járási támogatásból kerüljön át a megyéhez, mert a megyei dotáció magasabb, erről meg is született a hivatalos döntés, s ahogy fentebb említettük, névváltoztatással járt együtt. Viszont így a korábbi mennyiség duplája (250 ezer hrivnya) könyvelhető állami bevételként, a fizetések 95%-át már ebből fedezik, ugyanakkor a bérezések utáni adóvonzatot, a közüzemi befizetéseket a színháznak kell előteremtenie.

Kizárólag az ukrán állami dotációval megmaradni képtelenség, a fennmaradás feltétele, hogy milyen egyéb anyagi bevételi esélyt sikerül megtalálni évről évre, előadásról előadásra. Alapvetően három fő finanszírozási forráslehetősége van a színháznak: egyrészt a fentebb tárgyalt állami pénzek, másrészt a vendégszereplésekből befolyó bevételek, harmadrészt pedig a „magyar oldalról” érkező juttatások: állami egyszeri vagy rendszeres hozzájárulások, pályázaton nyert összegek, vagy ritkábban, segélyakción keresztül befolyó támogatás. A 2004-es helyzetjelentés¹² szerint a magyarországi támogatások akkor évi 7-8 millió forintot jelentettek, ám a normális működéshez évi 50-55 millióra lett volna szükség, amely szűkösen, de évi négy bemutatót tenne lehetővé. A színház akkor már tizedik éve működött rendes színházépület nélkül, a teljes rekonstrukció abban az évben további 100-120 millió forintnyi összeget kívánt volna. Kilátás sincs rá, hogy az ukrán államnak belátható időn belül erre legyen kerete. Most magyar pályázati pénzekből, valamint a Közigazgatási Minisztérium által évente megítélt támogatásból lesz lehetőségük továbbfejleszteni az épületet, novemberben megkezdődhet a nyílászárók cseréje.

2004-ben a kilátástalannak tűnő állapotokban a színház fennmaradásának reményében Balácsi József és Vidnyánszky Attila egy segélykiáltásban fogalmazták meg a véghelyezethez közeli stádiumot. A Független Magyar Művészeti Alapítvány nagyszabású kezdeményezést indított Beregszászi Akció elnevezéssel. *Építsük fel a beregszászi magyar színházat!*¹³ címmel felhívást adtak közre, melyben nemcsak a színházi szakmát szólították meg, hanem számítottak a magyar vállalkozókra, kifejezetten építési szakemberekre. A körlevélben úgy fogalmaztak: a színház az utolsó professzionális magyar kulturális közösségi hely Beregszászon és Kárpátalján.¹⁴ A gyűjtéshez elkülönítettek egy számlát, és számítottak a sajtó támogatására is. A kezdeményezés védnökei Bodor Pál, Bőjte József, Jancsó Miklós, Törőcsik Mari voltak. Hogy milyen eredménnyel zárult az akció, lemérhetjük a gyűjtés végén tartott gálaesten elhangzott beszédből: leginkább a színházi világ vállalt szolidaritást, 11 budapesti és vidéki színházba hívtak meg beregszászi produkciókat, az este teljes bevételét felajánlva, s ezek közül még hét teátrum egy saját előadása „hozamát” is átutalta. Ezen kívül létrejött még két-három koncert, valamint 1-1 millió forintot adtak Eger és a Ferencváros ak-

kori polgármesterei. A szervezők elküldték a felhívást az akkori 200 leggazdagabb magyar vállalkozónak, fél-fél millió forint adományt kérve, de a zárásig egyetlen pozitív választ sem kaptak. A 2005. június 6-án tartott gálaesten még csak a remény volt meg belőle.¹⁵

2004-ben a magyarországi támogatások beszerzésére új fórum nyílt, a Szülőföld Alap. Létrejötté előtt viszont megszüntették azokat a szakmai alapon működő alapítványokat és szakminisztériumi alapokat, melyek határon túli magyar intézményeket segítettek. A Szülőföld Alap tevékenységének célja az átláthatóság az összegyűjtött pályamunkák között, valamint annak elkerülése, hogy egy intézmény többször kapjon ugyanarra adományt, míg mások elesnek a pályázati pénzekről. Idén a Szülőföld Alap Kulturális, Egyházi és Média Kollégiuma a kárpátaljai kultúra és művelődés terén pályázók között 16 millió forintot tervez szétosztani a második félévre kiírt pályázataiban.¹⁶ Ezen kívül is létezik még lehetőség, a Nemzeti Fejlesztési Minisztérium által meghirdetett kiírás a határon túli magyar hivatásos intézmények művészeti tevékenységének költségvetési támogatására, melynek keretén belül legfeljebb 1 millió forintnyi összeget lehet elnyerni egy produkcióra.¹⁷

Az eseti patronálásra is található példa: 2008-ban a Miniszterelnöki Hivatal 10 millió forintos támogatást juttatott a színháznak kiemelt intézményi besorolással, a kulturális minisztérium pedig ugyanebben az évben 800 ezer forinttal járult hozzá a *Liliomfi* előadás színpadra állításához. 2009-ben a Színházi Kollégium 1,1 millió forint támogatást nyújtott egy produkcióra. De megoldás lehet a koprodukciós struktúrában létrehozott bemutató: a 2008-as *Ahogy tetszik* közös előadásként jött létre a Gyulai Várszínházzal, az Égtájak Irodával és a Csokonai Színházzal.

Vidnyánszky Attila 2007 áprilisától a debreceni Csokonai Színház igazgatói posztját is ellátja, s ez a lépés a Beregszászi Színház fennmaradásának egyfajta biztosítéka lett. Ugyanis így a magyarországi anyagi támogatás kiegészül az innen érkező segítséggel, évente egy produkciót Debrecen finanszíroz. Ezen kívül a társulatból többen ide is leszerződhetnek, mások vendégművészként felléphetnek itt is. Egyedülálló ez a működési modell, Vidnyánszky Attila egy nyilatkozatában úgy fogalmazott: a debreceni és a Beregszászi Színház egy intézményként funkcionál, most ez a forma a megmentő, csak így tudja túlélni a nehéz időket a beregszászi intézmény.¹⁸ A létezés határán szorongat a kritikus anyagi helyzet, hosszú távon az összetett támogatási rendszer csak úgy működhet, ha minden részterülete folyamatosan tudja növelni a dotációt, racionálisan a remény inkább az anyaországi, megfelelő szakmai támogatásban rejlik, s ezen ne csupán az anyagi értelemben vett támogatást értsük.

Kivonat 3 (művészeti sajátosságaik)

Az ijesztő materiális kötöttségek, a pénzhiány szituációi mellett világszínvonalú színházművészet születik évről évre a Beregszászi Színház műhelyében.

A határon túli magyar színjátszás kétségtelen előnye, a számottevő nehézség ellenére, hogy a magyar színjátszó hagyományok mellett az adott ország színházi tradíciója és színházi jelene hat a magyar művészekre, akár a képzés, akár az aktív munka során. Ahogyan megfigyelhető a román dráma és színházművészet innovatív hatása az erdélyi színjátszásban, úgy elképzelhető, hogy a nagy múltú orosz dráma és színház, valamint az ukrán színházi múlt és jelen mennyit adott a magyar színjátszási hagyományok mellé. Kutatásra érdemes lenne az, hogy mennyiben változott a képzési tananyag a szétszakadás után, előkerültek-e addig tiltott szerzők vagy újraértékelt színházi munkásságok, milyen sebességgel áramlottak be akár Nyugat-Európa, akár a világ addig mellőzött színházi eseményei, drámairodalma a sztanyiszlavszkiji, mejerholdi, vahtangovi tanok mellé.

A kiválasztott kárpátaljai magyar fiatalok a kijevi évek mellett magyarországi képzésben is részt vehettek, megismerve a magyar főiskola – ma már Színházművészeti Egyetem – oktatóit, rendezőit, szakembereit is. Elgondolkodtató momentum, hogy a magyar intézményben is és a kijevi színházművészetin is izoláltan építkeztek, tanultak szakmájukban a fiatalok. Az ukrán közegben nyilvánvalóan a nyelv volt a megkülönböztető tényező, de legalább „a magyarok” voltak, míg itthon, Magyarországon csak úgy hívták őket, „a kijeviek”.¹⁹

Alapvetően meghatározó volt Vidnyánszky Attila személyisége, jelenléte, oktatása és művészete mind pedagógusként, mind művészként. A jelenlegi együttes munkák összeforrottsága ezektől az évektől datálható, bár a második osztálynál a rendezőnek már nem volt lehetősége a folyamatos nevelésre és jelenlétre magyarországi feladatai miatt.

Vidnyánszky Attila tanulmányai során vélhetően kellő képzésben részesült, alaposan megismertette a sztanyiszlavszkiji Művész Színház-as lélektani realizmussal, Mejerhold biomechanikára épülő elgondolásaival,²⁰ vagy más, különböző országbeli, 20. századi rendezői technikákkal, mégsem azonosítanánk egyik rendezői stílussal sem, egyik utódjának sem tekintenénk. Alapvetően ellenkezik a naturalista-realista hagyományokkal, a polgári színház esztétikájával. Művészetére, rendezői stílusára saját meghatározást ad: „költői színház”. Szembemegy a legjellemzőbb színházi megnyilvánulással: a logocentrikus nagyrealista kőszínházzal. Munkáiban a színházi jelrendszer tényezői közül a vizuális elemek kiemelt helyet kapnak: a díszlet, a jelmez és főleg a fény nem csupán illusztráció a szövegnek. Bár színháza állami színházként működik, stílusa, habitusa, életmódja miatt mégis közelebb áll a struktúráján kívüli színházakhoz, az alternatívákhoz.²¹

Vidnyánszky és színészei számára a bemutató napján nem szűnik meg az előadás formálása, a legtöbb darabjuk folyamatosan repertoáron tartott, nem kizárólagos szabály, hogy a produkciónak a bemutatóra tökéletesen kész állapotban kell lennie. Nem néhány hetes próba után lépnek fel, ahogy az Magyarországon bevett gyakorlat, például a *Három nővér* próbafolyamatának kezdő szakaszában több hónapig (!) csak a szöveggel foglalkoztak. Bár erős a nyomás, mégsem az éppen aktuális pályázati pénznek van legfőbb motiváló ereje számukra. A közönség kiszolgálásán túl saját kérdéseiket vetik fel a dráma tolmácsolásában: „Hová lesz énem zárt egyénisége?”²² – a válasz mindenképp közösségükben van.

A Vidnyánszky-előadások sajátja a minden környezethez való alkalmazkodás, annak zajai, jelenségei integrálódnak az előadásba, az adott miliőt idomítják a produkciónak.²³ Azt a jelenséget, ahogyan Vidnyánszky-nál a szöveg statisztál a fénynek, hangnak, mozgásnak, sokan az eltérő tradíciójú tanulmányoknak tulajdonítják vagy annak, hogy a színészek szakmai szocializációja redukált anyanyelvi környezetben történt. Valójában e mögött Vidnyánszky érettsége, művészi intelligenciája, képzettsége és tudása áll, a posztmodern világjelenség ismerete, amely a színház szolgálatába állítja a társzművészetek eszközeit. Persze ezzel eltávolítja a színpadi interpretációk hagyományait, de ezt azzal egészítjük ki, hogy a szövegcentrikusságtól való sikeres elrugaszkodás a magyar közönség számára tűnik így. A rendező a színházi jelek gazdag tárárt használja fel, nála megélhető – nem csupán a mögöttes tartalmak értelmezésében – „a színház több nyelven beszél”²⁴ jelensége, amely az alacsonyabb szintű nézői elvárások számára modern, nehezen interiorizálható, befogadható.

Stílusukra már új fogalmat is kreáltak, a *szertartásszínház*²⁵ kifejezést, ami mögött asszociálható akár a szent színház, a szegény színház, a kegyetlenség színháza, vagy a 20. század rendezői színházának későbbi vonulata. Rendezéseiben a fény mint színházi jel értelemmel, jelentéssel megtöltött, az akusztikus jelrendszerek nélkülözhetetlen építőelemek, nem öncélú hangaláfestései, hangulatbefolyásoló eszközei csupán az előadásnak. Tegyük hozzá, hogy ezek természetes jelenségek egy posztmodern előadásban, mégis akár a szakmai sajtó írásaiban is számtalanszor aláhúzott, különlegesnek vélt momentumnak tartják. Ennek egyik megnyilvánulása a szövegre és a szövegmondásra kihegyezett kritikai minősítés, pedig Vidnyánszky összművészeti gondolkodásra serkenti nézőinek minden rétegét, nem az „úri” közönség tapsára vágyik csupán.

A Beregszászi Színház jelenségének vizsgálatában feltűnik egy jellemző momentum: a vándorszínészethez kötődő vélt hasonlatosság. Helyzetük, mindennapi gyakorlati életük a 19. századi színjátszó létet idézi. Hubay Miklós egyenesen a Kelemen-féle vándortársulathoz hasonlítja a beregszászi együttest,²⁶ s valóban, számos párhuzamot vonhatunk a két évszázadnyi kü-

lönbség ellenére is: a 19. századi vándorszínészek sokszor játszottak fogadókban, sajátjuk volt az anyanyelvi küldetés, a szűkös anyagi keretek mindennaposak voltak, valamint a tárgyi működéshez szükséges feltételek megszervezése is jelentős feladatként szerepelt csakúgy, mint Beregszászon a 21. század első évtizedében.

A kiszolgáltatottság rendszeres megoldása egészen más művészi attitűdöt is hoz a társulat színészi munkájába. A legkülönfélébb játékterekben teremtenek művészetet, amely külön rugalmasságot, kivételes alkalmazkodóképességet is feltételez, valamint az egész előadás alapos ismeretét.

A folyamatosan repertoáron tartott előadások, valamint az adott játszótérhez történő gyors akkomodáció nem engedi, hogy játékgyelmük meglazuljon és elveszzen a rutinban.

Az anyagiak motiváló ereje nélkül, a semmi körülmények közt színházat létrehozni elhivatottságot, kitartást és óriási kreativitást jelez.

A vándorszínészi motívumot sokszor sajátosságként említik az elemzők, egy sorba emelve a népszínházi vonásokkal, amely végképp összeegyeztethetetlen a művészszínház képpel. Evidens, hogy nem áll össze ez az elemzési gyakorlat, mert több mint száz év színjátszási stílusát mossa egybe: a vándorszínészet jellemző időszaka az állandósulásra való törekvéseket előzi meg a 18. század végén, a 19. elején. A népszínházi játéktílusnak pedig két hulláma volt a 19. század során, de jellemzően annak második felében játszott nagy szerepet, és nem tehető egyenlőségjel a kétfajta megjelenési forma – a vándortársulati és a népszínházi – közé.

A másik, szintén sok írásban megjelenő jellegzetes motívum a társulat egysége, a közösség jelentős perszonális kohéziója, az együttes csapatmunkája, valamint, főleg a kezdetekben, hangsúlyos kötődésük, sőt ráutaltságuk rendezőjükre. A társulat eredményes összetartásában nyilvánvalóan Vidnyánszky Attilának van kulcsszerepe. Már a főiskolán lehetősége volt arra, hogy saját „kiképzésű” együttest hozzon létre, a tanulási folyamat kezdetétől folyamatosan nevelte művészeit, mostanra már használatos a Vidnyánszky-színész fogalom. Mesterük művészi látásmódja és pedagógiai attitűdje a kezdetektől fogva áthatotta a társulatot. Az interperszonális kötődések, a kapcsolatrendszerek minősége nyilván befolyásolják az alkotó munka eredményességét és minőségét. A műhelymunkában rendszeresen együtt dolgozó társulatok produktivitása igen hatékony.

A Tarkovszkij-film *Stalkere* nem csupán a saját rendezésű fesztiváljaiknak névadója, de akár tudatosan, akár nem szándékosan, egyfajta rejtett lelki vezetői példa is: Vidnyánszky vezeti színészeit a nemes játék világába, és vezetői nézőit a műértésben és műélvezetben. Még ma is megvan az ellenőrzött háttár: a fizikális térben az ukrán vámöröknél, lelki síkon a megkövesedett tradicionális színházi elvárásokban. A művész-rendező számára a beregszászi munka a létezés különleges formája, „a beregszászi közeg védettséget nyújt:

egyiküknek sem kell egyedül őriznie a lelkében az igazaknak tartott értékrendet. Mind rokonok vagyunk – én olyan apaféle” – fogalmaz egy helyen.²⁷

A munkafolyamatok során, a mindennapokban együtt megélt idő, a közös élmény ad alapot az összetartozásnak. A társulatban nincsenek önmegvalósító, individuuum-szeparáló törekvések, hiszen a feladat közös: a hivatásos magyar nyelvű színház létrehozása és megalapozása Kárpátalján.

Vidnyánszky Attila nevelési szándéka nem szorítkozik csupán saját együttesére, feladatának tartja a kárpátaljai leendő nézők színház-befogadói készségének formálását, sőt kialakítását. Mivel az Illyés Gyula Magyar Nemzeti Színház létrejötte előtt nem létezett hivatásos magyar színház a térségben, a kárpátaljai színházkedvelőknek kivételes alkalmakkor lehetett csak személyes színházélményük, nem alakulhattak ki megrögzött színházba járási szokásaik. A kezdeti évek tájelőadásai, a vendégszereplések a lakosság számára olyan társadalmi események voltak, amelyen minden korosztály megjelent. Márpedig egyik tájoló darabjuk az egzisztencialista *Godot-ra várva* volt, amely már komolyabb, a műfajhoz értő befogadói tudást feltételez.

Nem ismeretterjesztő szándékú a kötelezően alapműveltségbe tartozó drámák színpadra állítása sem, célja inkább a színházi alkotás örömeinek és a játék nemességének megtalálása, annak átnyújtása a nézőnek, és ezzel együtt a nézői beállítottság formálása.

A közönségnevelést nemcsak a kárpátaljai szerepléseken vállalják fel, de a debreceni színházban is létrehozták az úgynevezett *beavató színházat* a fiatalok, középiskolások számára. Míg otthon a befogadói attitűd kialakítása a cél, a debreceni közönségnél a megrögzött hozzáállás átformálása, s ezek a nézőképzési folyamatok a nyitott befogadói készség kialakulását és a közönség igény szintjének emelkedését eredményezik.

Kivonat 4 (a jelen)

A beregszásziak évente 30-40 előadást játszanak a debreceni színházban, ami számukra most a létkérdést jelentő lehetőség. A kölcsönhatás működik Debrecen számára is, bebizonyosodik ez a szakmai sikerekben. A kárpátaljai művészek jelenléte vértömlesztésként hatott a cívisváros színházában, amely mára így Magyarország egyik legerősebb társulatává vált. Vidnyánszky Attila ötödik évadját kezdte a színháznál, a merész műsorpolitika²⁸ megkétszerezte a bérletesek számát, bár azok alanyai lecserélődtek. Hagyománnyá lett, hogy az évad első bemutatója a zenei tagozat első előadása, melyhez idén is világhírű vendégrendezőket kértek fel. Silviu Purcărete vagy a moszkvai Viktor Rzsakov fog itt alkotni.²⁹ A debreceni társulat is folytatja a tájoló hagyományokat, a környékbeli falvak nézői körében is nagy a befogadási kedv.

Jelenleg a Beregszászi Illyés Gyula Magyar Nemzeti Színházban összesen 33-an dolgoznak, Vidnyánszky Attila főrendező mellett Melnyicsuk Oleg munkálkodik rendezőként, 19 színművész alkotja a társulatot, az adminisztrációs munkára 5 főt alkalmaznak, 2 autóbuszsofőrjük és 4 technikusuk van. Lét-szám-bővítés nem merül fel, mint ahogyan nem tervezik újabb magyar színész-osztály beindítását sem Kijevben. Évente körülbelül 100 előadást játszanak, ebből a felét hazai környezetben, a másik felét Magyarországon és külföldön.

2003-ban Trill Zsolt egy évre a budapesti Új Színháznak is társulati tagja lett, ami természetesen rengeteg utazással járt együtt, és a határátlépéssel s az itt tartózkodással kapcsolatos szükséges papírok kérdéseit is felvetette. Az Európai Unióhoz való csatlakozás előtt az első lépés a munkavállalói engedély megszerzése volt, ezután lett volna lehetséges a letelepedési kérelem benyújtása. A csatlakozás után a vízumkényszer megnehezítette az átjárást, de később miniszteriumi közbenjárásra és a beregszászi magyar konzulátus segítségével a helyzet megoldódott. Balácsi József elmondása szerint, mivel a vízumproblémák megoldódtak, egyelőre nem használják ki a kettős állampolgárság adta lehetőségeket. Elképzelhető, hogy a jövőben élnek vele, hiszen a schengeni vízum félévente 90 napos tartózkodásra jogosít, ami néha kevésnek bizonyul.

A beregszásziak idén a nagyterem felújítási munkálatai miatt havi 3 előadást tudnak tartani színházukban. A bérletes rendszert folytatni tervezik a Kárpátaljai Pedagógus Szövetséggel, valamint a II. Rákóczi Ferenc Tanárképző Főiskolával, a megkötött szerződés értelmében.

A színház népszerűsége, szakmai elismertsége növekszik, ami nemzetközi fesztiválmeghívásokban is tükröződik.

Leütés

17 éves múltra érdemes visszanézni, összegezni. A beregszászi társulat egyedülálló utat járt be, egyik legfőbb értékük a társulati egység, a viszontagságos léthelyzetek együttes túlélése. A nehézség mégis mint nyereség jelentkezik, mert szükséges elhivatottságot, küldetéstudatot eredményez. Művészi fejlődéstörténetük más körülmények és ráhatások közt, jobb materiális környezetben olyan eltérő eredményt prezentálna, melynek ára az alkotás szabadságának elvesztése lenne. A jelenlegi, debreceni színházzal közös működési struktúra ma a megtartó megoldás, ám hosszú távon az anyaországi szakmai támogatás hozhatna biztonságos működést, összekapcsolódva az ukrán állami dotációval és a jegybevétellel.

Fellegjárók ők – páratlan magaslatokban jelenlétük értelmének pontos meghatározását Vidnyánszky Attila adja: „Én is a játék, az alkotás derűjét akarom megmutatni, amikor képesek vagyunk kiszakadni az időből. Ilyenkor megérinti az embert az öröklét, az isteninek a jelenléte...”³⁰

Jegyzetek

- 1 HUBAY Miklós: „Itt és most az emberiség mi vagyunk” (Beckett). *Meditációk a beregszászi Magyar Nemzeti Színház vendégjátéka után*, <<http://beregszinhaz.new.fw.hu/sajto-godot.htm>> (letöltve 2010. 09. 30.)
- 2 KÉKESI KUN Árpád: *A rendezés színháza*, Osiris, Budapest, 2007, 10. p.
- 3 POPOVICS Béla: *110 esztendő a Munkácsi Nemzeti Színház – vidékünk legrégebbi teátruma*, <<http://www.karpataljautazas.hu/articles.php?id=6>> (letöltve 2010. 10. 21.)
- 4 KORNYA István: Beregszászi anizs. A nyomorúság szabadsága, *Debreceni Disputa* 2009/7., 49. p.
- 5 *Katasztrófális helyzetben vannak a kulturális intézmények Kárpátalján*, <http://www.dunatv.hu/otthon/rossz_helyzet_karpataljai_kulturalis_intezmenyek.html> (letöltve: 2010. 10. 02.)
- 6 Jegyzőkönyv a Nemzeti Kisebbségek Jogainak Biztosításával Foglalkozó Magyar-Ukrán Vegyes Bizottság IX. üléséről, <<http://www.nek.gov.hu/data/files/031.pdf>> (letöltve 2010. 10. 02.)
- 7 Adatok a Beregszászi Illyés Gyula Magyar Nemzeti Színház honlapjáról: <<http://beregszinhaz.atw.hu/>> (letöltve 2010. 09. 30.)
- 8 *Színházi fesztivál Beregszászon*, <<http://kultura.hu/main.php?folderID=1805&articleID=300558&ctag=articlelist&iid=1>> (letöltve: 2010. 09. 30.)
- 9 DEBRECZENI Mihály: *Kárpátaljai színinövendékek Budapesten. Beregszász is Párizs*, <<http://beregszinhaz.new.fw.hu/interju4-2.htm>> (letöltve 2010. 09. 30.)
- 10 KORNYA: *i.m.*
- 11 BALÁZSI József – VIDNYÁNSZKY Attila: *Egy színház segélykiáltása Beregszászról*, <<http://www.fmma.hu/segelykialtas>> (letöltve 2010. 09. 30.)
- 12 *Uo.*
- 13 A Független Magyar Művészeti Alapítvány felhívása: <http://www.fmma.hu/sites/default/files/alairt_felhivas.pdf> (letöltve 2010. 09. 30.)
- 14 *Uo.*
- 15 *A Beregszászi Magyar Színházért szól a harang* – a Nemzeti Színház 2005. június 6-i gálaestjén elhangzott beszéd, <<http://www.fmma.hu/beregszasz-harang>> (letöltve 2010. 09. 30.)
- 16 A Szülőföld Alap Kulturális, Egyházi és Média Kollégiuma a Szülőföld Alapról szóló 2005. évi II. törvény végrehajtásáról rendelkező 355/2006. (XII. 27.) Korm. rendelet előírásai alapján hirdetett pályázat, <<http://www.szulofold.hu/data/files/184645738.pdf>> (letöltve 2010. 09. 30.)
- 17 A Nemzeti Fejlesztési Minisztérium pályázati felhívása a határon túli magyar hivatásos színházi intézmények 2010. évi művészeti tevékenységének költségvetési támogatására, <<https://www.nefmi.gov.hu/nemzetkozi-kapcsolatok/archivum/hivatasos-szinhazi-intezmenyek-koltsegvetes-2010>> (letöltve 2010. 09. 30.)
- 18 *Interjú Vidnyánszky Attilával: Színházi fesztiválra készülnek Beregszászban*, <<http://beregszinhaz.nem.fw.hu/interju2-2.htm>> (letöltve 2010. 09. 30.)

- ¹⁹ HUBAY: *i.m.*
- ²⁰ A színészi test, mint színházi jel, amely a színpad konstrukciós jellegének kiaknázásához járul hozzá. Vö. KÉKESI KUN: *i.m.*, 9. p., 152–153. p.
- ²¹ NÁRAY István: *Kapocs, 2004*, <<http://users.atw.hu/beregszinhaz/interju2004-2.htm>> (letöltve 2010. 09. 30.)
- ²² BÓTA Gábor: *Fancsali farsang, mulatságos torzképekkel*, <<http://beregszinhaz.new.fw.hu/sajtodorotya4.htm>> (letöltve 2010. 09. 30.)
- ²³ KISS László: *Ásni, mélyre. Az ember tragédiája Gyulán*, <<http://users.atw.hu/beregszinhaz/sajtotragedia.htm>> (letöltve 2010. 09. 30.)
- ²⁴ HUBAY: *i.m.*
- ²⁵ JOÓB Sándor: *Szertartástragédia*, <<http://usres.atw.hu/beregszinhaz/sajtotragedia2.htm>> (letöltve 2010. 09. 30.)
- ²⁶ HUBAY: *i.m.*
- ²⁷ KORNYA István: *Önarckép – ezúttal Shakespeare-rel*, <<http://bergszinhaz.new.fw.hu/interju9.htm>> (letöltve 2010. 09. 30.)
- ²⁸ VIDNYÁNSZKY Attila: *A röpülés boldogsága*, <http://www.csokonaiszinhaz.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=438&catid=3> (letöltve 2010. 11. 01.)
- ²⁹ *Uo.*
- ³⁰ KORNYA István: *Az öröklét erdeje*, <<http://users.atw.hu/beregszinhaz/interju2007-2.htm>> (letöltve 2010. 09. 30.)